

Факултет политичких наука

Наставно научно већу

На основу извештаја о урађеној докторској дисертацији Мр Владимира Филиповића „Утицај Немачке на политику проширења Европске уније на Источну и Југоисточну Европу“, Наставно-научно веће Факултета је на својој седници од 2. априла 2019. године формирало комисију за преглед и оцену дисертације. Комисију чине ванр. проф. Др Маја Ковачевић (ФПН), Др Душан Пророковић, научни сарадник Института за међународну политику и привреду, и проф. Др Слободан Самарџић (ФПН), ментор. После прегледа рада комисија подноси свој

Извештај

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Кандидат Мр Владимир Филиповић своје високошколско образовање стекао је на Факултету политичких наука. Дипломирао је 2003. године на смеру за Међународне односе на тему „Политика Европске уније у области безбедности и одбране“. Приликом писања дипломског рада ментор му је био проф. др Слободан Самарџић. После уписа магистарских студија на програму Европске студије магистрирао је 2011. године на теми „Безбедносне операције Европске уније: Врсте и карактер“. Током израде магистарске тезе ментор је била проф. др Радмила Накарада.

Радно искуство кандидата започиње 2004. године у Агенцији за односе са јавношћу и маркетинг „Context Mfg“, где је радио као менаџер за односе са јавношћу. Од децембра 2005 до јуна 2006. године ради у Скупштини Србије и Црне Горе, у Одељење за иностране послове као стручни сарадник. После осамостаљења Србије ради у Народној скупштини Србије као самостални саветник од 2006. до 2016. године, а надаље до 2018. ради као начелник Одељења за спољне послове и истовремено као секретар сталне делегације Скупштине у Интерпарламентарној унији. Данас ради у истом Одељењу као виши сарадник. Током радног века био је на бројним усавршавањима, семинарима и тренинг курсевима у већем броју центара у Европској унији. Његово учешће на међународним конфедеренцијама је бројно и ту спадају:

„Изазови и перспективе проширења Европске уније на Западни Балкан“, Организатори: Институт за међународну политику и привреду, Београд и *Hanns Seidel Stiftung*, Минхен, 20-21. јун 2013. године, Београд.

„Стратешки прваци расвоја и утврђивање положаја Србије у савременим међународним односима“, Организатор: Институт за међународну политику и привреду, Београд, 22-23. април 2013. године, Београд.

„Унапређење односа Републике Србије са државама Југоисточне Европе“, Организатори: Институт за међународну политику и привреду, Београд и *Hanns Seidel Stiftung*, Минхен, 8-9. октобар 2012. године, Београд.

„Усклађивање спољне политике Републике Србије са Заједничком спољном и безбедносном политиком Европске уније“, Организатори: Институт за међународну политику и привреду, Београд и *Hanns Seidel Stiftung*, Минхен, 10-11. октобра 2011. године, Београд.

Током радне каријере одржао је већи број стручних предавања, међи којима:

Новембар 2016. године – Предавање на тему „Народна скупштина Републике Србије и међународна сарадња“ у организацији Форума за дипломатију и међународне односе на Правном факултету Универзитета у Београду.

Од 2008. године до данас – Предавање на тему „Политички систем Србије“, са посебним нагласком на положај Народне скупштине у политичком систему Србије студентима Универзитета Клемсон из Јужне Каролине, САД, током њиховог студијског боравка у Србији.

Март - август 2003. године - Главни координатор курса „Глобализација, безбедност и демократије“ на Међународном летњем универзитету, Нови Сад (заједнички пројекат студената са Балкана и из Скандинавије).

Члан је Европског покрета у Србији и Удружења за Уједињене нације Србије. Волонтирао је у Центру за слободне изборе и демократију (ЦЕСИД).

Поседује добро познавање енглеског језика, средњи ниво немачког и основно знање француског језика.

Мр Владимир Филиповић до сада је објавио следеће радове:

Ставови Немачке о проширењу Европске уније из 2004. и 2007. године. У *Европска унија и Западни Балкан - изазови и перспективе*, ур. В. Трапара, Д. Ђукановић, Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2014. *COBISS.SR-ID 207723020. ISBN 978-86-7067-195-9. М-63.*

У тексту су приказане дилеме немачке спољне политике после уједињења и јачање њене улоге у Европској унији. Указано је да је Немачка видела источно проширење као историјску шансу за уједињење Европе и подршку просперитету народима Источне и Централне Европе. Процеси интеграције источноевропских држава започети почетком 1990-тих година нису релативизовани променом на власти у Немачкој, нити је Немачка мењала своју политику према проширењу. Све јача улога Немачке – кључне државе за спас еврозоне – учинили су је центром одлучивања у Европској унији. Аутор сматра да ће тако бити и по питању даљег проширења на Југоисточну Европу, врло важног питања у ЕУ.

Положај Србије у међународним парламентарним организацијама и карактер њеног деловања. У *Стратешки правци развоја и утврђивања положаја Србије у савременим међународним односима*, ур. Д. Тодић и М. Николић. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2013. *COBISS.SR-ID* 205408524. *ISBN* 978-86-7067-194-2. М-63.

На почетку рада пошло се од претпоставке да долази до стварања мултиполарног система у којем ће мултилатерални форуми бити све значајнији, па тако и парламентарни. Истакнуто је да Србија, као држава ограничених ресурса мора наћи начин да све инструменте стави у погон, а овде мислимо на чланство у међународним организацијама, и активно делује како би из њих извукла максималне користи у постизању циљева и побољшања имиџа у свету. Парламентарне организације, по мишљењу аутора, представљају средство које се може искористити у ту сврху. Како наводи у закључку, неопходно је предходно јасно утврдити приоритете, стратегију наступа, поставити циљеве и истрајати у спровођењу дате политике.

Парламентарна сарадња Србије са земљама Југоисточне Европе. У *Србија у Југоисточној Европи*, ур. Д. Ђукановић и В. Трапара, 163-173. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2013. *COBISS.SR-ID* 199003660. *ISBN* 978-86-7067-183-6. М-63.

У овом раду се полази од значаја и места парламентарна сарадње у укупној међудржавној сарадњи. Дефинисана је парламентарна сарадња и појам парламентарне дипломатије, представљени су њени облици, процедуре, инструменти и актери, да би, после тога, било указано на њену дугу традицију, али и на перспективе развоја парламентарне дипломатије и парламентарне сарадње у региону. У закључку је указао на позитивне и негативне факторе који утичу на ефекте парламентарне регионалне сарадње. У раду су представљени конкретни подаци о обиму остварене парламентарне сарадње Србије са државама региона у последњих четири године са пратећим закључцима и препорукама.

Европска унија и Србија: Партнерство у спровођењу безбедносних операција. У *Спољна политика Србије и Заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ*, ур. Д. Ђукановић, М. Јончић, 379-391. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2012. *COBISS.SR-ID* 194354956. *ISBN* 978-86-7067-171-31. М-63.

Предмет овог чланка се може формулисати у тврдњи да би учешће Србије у безбедносним операцијама ЕУ позитивно деловало на интеграцију Србије у ЕУ. С обзиром на чињеницу да је главни спољнополитички приоритет Србије чланство у Унији, а имајући у виду да ЕУ допушта свим заинтересованим државама учешће у безбедносним операцијама, аутор долази до закључка да је јасно да би учешћем у безбедносним операцијама Србија била ближе заузимању позитивног става чланица ЕУ о чланству Србије у ту организацију. На крају текста, аутор оцењује да иницијатива Србије да се ангажује у безбедносним операцијама Европске уније долази закаснело, имајући у виду да су прве операције ЕУ биле отпочеле још 2003. године и да су већ тада у њима

учествовале треће државе, али и да би сваки корак у том смеру био добро прихваћен код чланица Уније.

Функционисање међународних парламентарних организација, Београд: Универзитет у Београду - Факултет политичких наука, Народна скупштина Републике Србије, 2012. Мисија ОЕБС у Србији. *COBISS.SR-ID 512116582*.

Група од три аутора међу којима и носилац пројекта, Владимир Филиповић, приредили су приручник за народне посланике и запослене у Народној скупштини Републике Србије о учешћу парламентарних делегација у раду међународних парламентарних организација. Приручник садржи практичне примере и савете посланицима на који начин могу да интервенишу и пруже допринос раду парламентарних организација и успешном наступу сталне делегације у тим организацијама. У сваком сегменту у којима је приказано девет парламентарних организација и регионалних иницијатива, наведен је кратак историјат, перспективе развоја, структура и начин функционисања. Такође, предочени су кључни принципи и појмови функционисања парламентарне дипломатије у мултилатералним организацијама.

Докторска дисертација Мр Владимира Филиповића има 219 страна и састоји се од седам делова (увод, пет поглавља и закључак) и листе графикана, табела и литературе.

У првом, **уводном**, делу формулисан је научни проблем, дефинисан предмет истраживања, затим утврђен циљ истраживања и полазне хипотезе, представљене су методе истраживања и, на крају, научна и друштвена оправданост истраживања. Предмет истраживања је утицај немачке националне политике и интереса на политику проширења ЕУ, посебно на државе Источне и Југоисточне Европе.

У првом поглављу (**Политика проширења Европске уније – процес**) указано је на место политике проширења у политичком систему Уније, етапе проширења и генезу развоја саме политике. Наведен је правни основ политике проширења и назначен однос политике проширења и Заједничке спољне и безбедносне политике ЕУ, унутрашњи развој европских интеграција, појам придруживања и шири ефекти политике проширења.

У другом поглављу (**Политика проширења – структура, процедура, утицај**) представљени су институционална структура, средства и процедуре, као и процес доношења одлука у оквиру политике проширења ЕУ. Анализиран је степен утицаја чланица на политику проширења, а после тога и степен ефеката „социјализације“ међу чланицама приликом доношења одлуке. Такође, представљен и појам политике условљавања, генеза појаве, њене улоге и начини како се условљавају кандидати.

Треће поглавље носи наслов **Национална политика модерне Немачке** и у њему је анализиран положај Немачке и карактер њене европске политике пре уједињења, као и промене после 1990. Дат је приказ дебате о немачкој спољној и европској политици после уједињења, као и основне одлике политичког система Немачке. Указано је на

ефекте увећања немачке моћи после светске економске кризе и означени су спољнополитички приоритети Немачке.

У четвртом поглављу (**Немачка и политика проширења Европске уније**) разматрани су поступци и ставови немачких званичника и најважнијих политичких партија у погледу источног проширења ЕУ (2004. и 2007), а представљене су и одговарајуће анализе релевантних академских истраживача. Предочен је и карактер односа између немачке политике и политике проширења Европске уније, као и ефекти утицаја Немачке на проширење Уније.

У петом поглављу (**Нови талас проширења**) уз помоћ две студије случаја (приступање Хрватске и Србије) анализирани су сличности и разлике у немачким ставовима у погледу проширења на државе Централне и Источне и Југоисточне Европе. Компаративном анализом предочени су ток приступања, ставови ЕУ у погледу приступања, затим ставови Немачке и ефекти на понашање Србије и Хрватске у току приступања ЕУ. На крају су били представљени упоредни налази са одговарајућим закључцима.

У **Закључку** је изнет низ недоумица на које су дати одговори потврђени аргументацијом из истраживања. Те дилеме се односе на интересе који стоје иза проширења ЕУ, те на питања: у којој мери су нормативни критеријуми важни за проширење а колико став најмоћније чланице, да ли се Немачка понаша са позиције моћи и да ли је морално оспоравати такво понашање, а ако је тако, због чега је и даље посвећена мултилатерализму?

2. Предмет и циљ дисертације

Основни проблем којим се кандидат бави у овој дисертацији јесте утицај немачке националне политике на политику проширења Европске уније. Он полази од претпоставке да Немачка има одлучујући утицај у Унији. У питању је нова ситуација настала уједињењем Немачке, после чега је та држава постала најмоћнија држава Европске уније. Степен њеног утицаја нагло је увећан после избијања светске економске кризе и негативних ефеката које је та криза произвела у Европи. Тада је Немачка дошла у позицију да од њеног става зависи будућност монетарне уније, а по бројним истраживањима и Европске уније у целини. Комбинацијом неколико фактора као што су увећање економске моћи, виталност привреде, најбројније становништво, геостратешки положај, уз значајну заступљеност у институцијама Европске уније и положај највећег контрибутора буџету Уније, кандидат тврди да је Немачка је постала политички доминантна држава у Европској унији. Тај положај се изражава у могућности да се наметне воља другим државама у процесу доношења одлука и на тај начин управља Унијом. Утицај Немачке, по аутору, огледа се у томе што приоритети немачке националне политике у великој мери одређују одлуке и политике Уније, било да су производ директног и јасног ангажмана немачких званичника у организацији, било да настају као последица прилагођавања деловања других држава Уније, које

свакако калкулишу у својим наступима имајући у виду активности унутар Уније, али и билатералну сарадњу са Немачком.

Полазећи од изречених тврдњи, кандидат каже да уколико прихватимо да Немачка има одлучујући утицај у целини политичког система Европске уније, то даље имплицира да Немачка остварује утицај и на његове појединачне аспекте. Једна од тих посебних политика је и политика проширења Европске уније, што је и основни предмет обављеног истраживања.

Једна од основних премиса Мр Владимира Филиповића јесте да је Немачка непосредно заинтересована за ширење Европске уније на Источну и Југоисточну Европу јер се налази у њеној непосредној близини и може да има највише користи од проширења, пре свега економских. Проширење Европске уније управо омогућава, између осталог, несметан приступ на тржиштима кандидата и потенцијалних кандидата, повлашћен третман приликом инвестирања и јефтину радну снагу, што даље води ка јачању конкурентности немачке привреде у свету и њене виталности. Ове погодности су формално отворене за све чланице, али управо Немачка се налази у посебно повољном положају због близине, традиционалних веза са привредама држава Источне и Југоисточне Европе, способностима немачке привреде да искористи указане повољности, итд.

Због тога је кандидат био спреман да истражи и научно докаже спрегу између националног интереса једне чланице и заједничке политике као средства Европске уније, која је услед јачања утицаја једне државе постала средство националне политике те државе. Овај проблем је било потребно испитати и због преовлађујућег уверања да одлуку о проширењу заједнички доноси 28 чланица и да је таква одлука базирани на одређеним критеријумима, нормама и вредностима. Овде кандидат поставља питање, да ли данас пресудну улогу на доношење одлуке ЕУ има национални интерес једне државе, Немачке.

Кандидат цени да ће у кризним временима и непосредно после почетка несигурног привредног опоравка држава Европске уније, став највеће државе и привреде у Унији бити од одлучујуће важности по питању проширења. Пријем нових, економски слабих чланица представља додатни економски и институционални баласт. Уколико Немачка као таква није спремна на нова искушења, тешко да било која чланица или група чланица могу да утичу на одлуку Немачке. И обрнуто, кандидат поставља питање, уколико Немачка донесе одлуку да је даље проширење на Источну и Југоисточну Европу пожељно и потребно, да ли би се нека од држава успротивила том ставу. То даље имплицира да ће Европска унија одлуку о проширењу, па и о „територијалном заокруживању“ и испуњавању обећања државама Западног Балкана, донети само уколико тако одлучи Немачка. Разумно је очекивати да ће при том Немачка дословно следити своју националну политику. Кандидат ово сматра специфичношћу једног времена и тренутне концентрације моћи, као што је то пре око педесет година то било у случају Француске. Разлика је у томе што је Немачка данас по бројним факторима доминантнија него што је то Француска била у односу на друге

чланице (економска моћ, број становника, комперативна предност у односу на друге велике државе ЕУ).

Проблем утицаја најмоћније државе у Унији Мр Владимир Филиповић сагледава полазећи од чињенице да су државе својевољно донеле одлуке да се прикључе ЕЗ/ЕУ како би могле да утичу на доношење одлука и биле у прилици да заштите своје интересе. Имајући тај став у виду, кандидат поставља реторичко питање: треба ли уопште доводити у питање намеру највеће од њих у овом тренутку да преко ЕУ остваре своје интересе? Због чега би, надаље, једној држави неко оспоравао право да уколико располаже одговарајућом доминантном снагом руководи Унијом, а другој која би могла у перспективи да заузме ту позицију - не?

Свака од конкретних политика или одлука Уније представља, по аутору, начин и средство којим чланице настоје да реализују своје интересе и на тај начин утичу на управљање Унијом. Чланице настоје да у највећој могућој мери реализују националне интересе тако да у складу са својим могућностима усмере деловање Уније. Могућности држава нисту исте, а и њихове потребе и мотиви у свакој од области деловања ЕУ су другачије. Кандидат испитатује у којој мери ће Немачка настојати да искористи свој положај највеће државе и највећег контрибутора буџета ЕУ како би у областима које сматра приоритетним утицала да заједничке одлуке буду у складу са њеним националним интересима. То се на свој начин тиче и питања проширења ЕУ на Источну и Југоисточну Европу, за коју кандидат тврди да је међу приоритетима Немачке.

У заједничким активностима чланица Уније на питањима од заједничких интереса увек постоји одређен степен социјализације те кандидат не губи из вида ни нормативне оквире, досадашња искуства и заједничке вредности. Једно од истраживачких питања у овом раду јесте и: да ли они могу да превладају националне интересе чланица приликом доношења кључних одлука, а пре свега највеће од њих?

Имајући речено увиду, предмет овог истраживања представља утицај Немачке и њених националних интереса на политику проширења Уније на државе Источне и Југоисточне Европе. У раду се испитују теоријски приступи у проучавању проширења Европске уније, њена нормативна, вредносна и структурна конструкција, као и институционална улога чланица у формулисању политике проширења. У циљу испитивања полазне претпоставке, представљена је нова улога Немачке у Европској унији после уједињења 1990. године и почетка светске економске кризе 2008. године. Због тога, у фокусу истраживања је управо однос између немачких ставова и политике проширења Европске уније на државе Источне и Југоисточне Европе. Такође, кандидат настоји да пружи одговор на питање, какав је карактер односа између немачких интереса и политике проширења и да ли су и у којој мери у сагласности или у сукобу.

Емпиријским истраживањем се тестирају полазне претпоставке уз помоћ две студије случаја - прикључивање Хрватске и Србије Европској унији. На основу досадашњих искустава и ставова Немачке по питању проширења ЕУ 2004. и 2007.

године, кандидат утврђује критеријуме који се проверавају на случају ове две државе. Реч је о државама насталим на рушевинама некадашње заједничке државе СФР Југославије, оптерећене ратном прошлoшћу, које су имали заједничко полазиште и сличне услове приступања. Приликом истраживања утврђује се улога немачких националних интереса и разлике у приступу током процеса приступања Хрватске и Србије у Европску унију. Њихово прикључење Унији је започело управо у периоду јачања Немачке, те аутор сматра релевантним примером како да се уочи и касније одреди евентуални степен разлике између прокламоване европске политике и немачких ставова.

Циљ истраживања је био да се теоријски, а затим и емпиријски, доведу у везу општи критеријуми за проширење које је утврдила Европска унија са испуњавањем захтева кандидата како би се диференцирали национални интереси најугицајније државе Уније. Доказујући да су нормативно-вредносни критеријуми и процедуре Европске уније форма која треба да буде задовољена, а да се одлука доноси под притиском доминанте силе у Европској унији, кандидат испитује у којој мери национални интереси могу да утичу на ширење Европске уније. Ако је претпоставка да су критеријуми правила која важе за све кандидате, утврђени од орана ЕУ, константни (иако нису апсолутно, због додавања нових критеријума како би се избегли појединачни „специфични случајеви“), онда се национални интереси који утичу на одлуке могу окарактерисати као променљиви, што и јесу по својој природи. Тако се долази у ситуацију да превасходно у зависности од променљивих националних интереса, а независно од општих европских критеријума, зависи каква ће одлука о проширењу бити, што је, како кандидат тврди, у супротности са нормативно-вредносним принципима Европске уније.

3. Опис садржаја – структура по поглављама

I УВОД	1
1. Формулација проблема	1
2. Предмет истраживања	7
3. Циљ истраживања и хипотезе	14
4. Методе истраживања	16
5. Научна и друштвена оправданост истраживања	18
II ПОЛИТИКА ПРОШИРЕЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ - ПРОЦЕС	22
1. Положај политике проширења у политичком систему Европске уније	22
2. Етапе проширења Европских заједница, односно Уније	26

3.	Развој политике проширења	30
III ПОЛИТИКА ПРОШИРЕЊА - СТРУКТУРА, ПРОЦЕДУРА, УТИЦАЈ		
		34
1.	Структура, процедуре и средства	34
	1.1. Сарадња Европске уније са другим државама	35
	1.2. Закључење споразума о придруживању	36
	1.3. Апликација за чланство у ЕУ	38
	1.4. Процес преговарања за пријем у чланство	38
	1.5. Одлука о чланству кандидата у Европску унију	39
2.	Степен утицаја чланица на политику проширења	43
3.	Могућност социјализације	47
4.	Политика проширења као средство за реализацију националних интереса	51
5.	Ефекти политике проширења	57
IV НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА МОДЕРНЕ НЕМАЧКЕ		
		63
1.	Положај Немачке после уједињења	64
2.	Нова европска политика Немачке	76
3.	Карактер немачке европске политике	83
4.	Место и значај Немачке у Европској унији током економске кризе	90
5.	Спољнополитички приоритети Немачке	114
V НЕМАЧКА И ПОЛИТИКА ПРОШИРЕЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ		
		128
1.	Немачка и проширење Европске уније 2004. и 2007. године	128
2.	Карактер односа Немачке и политике проширења	149
3.	Ефекти утицаја Немачке на проширење Европске уније	156
VI НОВИ ТАЛАС ПРОШИРЕЊА		
		168
1.	Проширење на Западни Балкан	168
2.	Студија случаја – Хрватска	173
	2.1. Ток приступања	173
	2.2. Ставови ЕУ током приступања	174

2.3.	Ставови Немачке током приступања	175
2.4.	Ефекти на активности кандидата	177
3.	Студија случаја – Србија	178
3.1.	Ток приступања	178
3.2.	Ставови ЕУ током приступања	179
3.3.	Ставови Немачке током приступања	180
3.4.	Ефекти на активности кандидата	184
4.	Упоредни налази	185
VII ЗАКЉУЧАК		188
VIII ГРАФИКОНИ И ТАБЕЛЕ		202
IX ЛИТЕРАТУРА		204

Опис садржаја по поглављима

Увод

У уводном делу је формулисан научни проблем, дефинисан предмет истраживања, затим утврђен циљ истраживања и полазне хипотезе, представљени методе истраживања и, на крају, научна и друштвена оправданост истраживања. Основни проблем и сам предмет истраживања, како је наведено у уводу, представља испитивање спреге између националних интереса једне чланице и заједничке политике као средства Уније, која је услед јачања утицаја једне државе, постала средство националне политике те државе или, конкретно, испитивања утицаја немачке националне политике и интереса на политику проширења ЕУ, посебно на државе Централне, Источне и Југоисточне Европе. Циљ истраживања је да се општи критеријуми за проширење које је утврдила Европска унија доведу у везу са испуњавањем захтева наметнутим кандидатима како би се диференцирали национални интереси Немачке. У уводу је дефинисана и основна претпоставка, генерална хипотеза, која се тестира и гласи да Немачка, после уједињења, има одлучујући утицај на политику проширења ЕУ, а посебно на њено проширење на Источну и Југоисточну Европу, које се спроводи у складу са својим националним интересима. По начину на који је конципирана генерална хипотеза, научни оквир представљају међународни односи, односно међународне организације и европске интеграције, док је теоријско полазиште у истраживању рационални институционализам. У истраживању су коришћене бројне научне методе, као што су анализа садржаја, научна дескрипција, структурно-функционална анализа, комперативна анализа, анкета, конкретизација, итд. Што се тиче научне оправданости истраживања, проучавање немачке политике у оквиру европских студија је постало важно због истакнуте улоге Немачке у европским односима, што је препознато и у академским истраживањима у свету. У погледу друштвене оправданости, полази се од тога да је приоритет Србије интеграција у ЕУ и

посебаног сензибилитета односа између Србије и Немачке, која се у новој консталацији детектује као „измештени“ центар стварне политичке моћи у Унији са одлучујућим степеном утицаја на будућност кандидата за чланство у ЕУ.

Политика проширења Европске уније – процес

На почетку поглавља су дате полазне дефиниције проширења организације и институционализације, а затим и политике проширења, као и оригинална дефиниција политике проширења. Истовремено, указано је на њену сложеност, факторе који су утицали на њен развој, ефекте на „продубљивање“ интеграција и положај ЕУ у свету и однос према „спољним пословима“ Уније. Како је наведено, због тога ни њен развој није једнозначан, карактеришу га етапе и осцилације, као и усложњавање процедура и умножавање средстава и механизма који јој стоје на располагању.

Затим, хронолошки и фактографски је представљено седам етапа проширења, као и статус актуелних и некадашњих кандидата за чланство у ЕУ. Указано је на правни основ, а затим и на развој политике проширења – од процеса економске међуповезаности пре 1990-тих до политичког облика интеграције у последње три декаде. Како се наводи, чланство држава које нису делиле слично друштвено-политичко устројство, економски модел и културолошки круг захтевало је значајно прилагођавање кандидата, па су дефинисани Критеријуми из Копенхагена (1993). Самим тим, дефинисан је и појам придруживања, као процес прилагођавања кандидата политичком, правном и привредном систему чланица и ЕЗ. Све то је водило усложњавању процеса доношења одлука у погледу проширења због значајно већег броја чланица и, на крају, и до „замора од проширења“ и актуелног става да ће проширење ЕУ на Балкан бити тек када се продубе и реформишу интеграције унутар саме Уније.

Политика проширења – структура, процедура, утицај

У овом поглављу су представљени органи Уније који спроводе политику проширења и њихове надлежност, затим процедуре уређене уговором и процес доношења одлуке, као и средства која стоје на располагању органима за реализацију ове политике. Анализа се заснива на уговорима, званичним документима и академским истраживањима. Процес хоризонталне институционализације, односно придруживања кандидата ЕУ је детаљно представљен кроз пет фаза. На основу анализе, а због кључне улоге чланица ЕУ у процесу одлучивања, дошло се до закључка да је политика проширења средство реализације националних политика, а не општег интереса Уније. Затим, указано је на мотиве, интересе и понашања чланица приликом доношења одлука о проширењу и испитано је којој мери ефекти сарадње, међузависности, узајамног утицаја и социјализације међу чланицама ЕУ могу да утичу да се прилагоде или промене ставови у погледу проширења. Дошло се до закључка да с обзиром на ограничен домет „социјализације“, државе користе ЕУ у намери да заштите и реализују своје интересе у највећој могућој мери и да политика проширења као једна од политика

ЕУ представља механизам, односно средство за реализацију различитих интереса чланице Уније, што је потврђено бројним примерима.

На адекватан начин су обрађена питања повезаности процеса проширења и продубљивања интеграције међу чланицама, односно ефеката проширења Уније на унутрашњи развој, као и појам политике условљавања - генезу појаве, њене улоге и начини на који чланице Уније преко организације условљавају кандидате.

Национална политика модерне Немачке

Представљен је положај СР Немачке пре уједињења, а затим ток уједињења у кратким цртама, те њен положај у ЕЗ/ЕУ у новим оквирима. Пажња испитивања је била усмерена ка карактеру спољнополитичког деловања Немачке, посебно у европским пословима. Такође, указано је на шири европски контекст који је условио назначене промене, као и на последице тих промена политичкој, економској и безбедносној констелацији Европе са новим средиштем. Анализирана је дебата која се водила од почетка 1990-тих година до данас о карактеру немачке спољне политике и европске политике после проширења, релевантне налазе, бројне прогнозе и оцене. У закључку је истакнуто да питање источног проширења ЕУ није било од кључног значаја у дебати о немачкој „европској“ политици, јер, чини се, да није било аргумената који би озбиљно оспорили овај процес. У овом поглављу је представљена институционална структура немачке администрације и место концентрације моћ, односно начин доношења одлуке у погледу европске политике, као и различите позиције главних актера у процесу доношења одлука и механизми усклађивања тих позиција.

У поглављу је указано је на последице светске економске кризе у европским оквирима које су поткрепљене бројним подацима приказани у графиконима и табелама. Како је закључено, Немачка је имала водећу улогу у процесу изградње новог финансијског система ЕУ чиме је Немачка наметнула своју доминацију, као и да ће немачка моћ бити значајнија у кризним ситуацијама када долази до слабљења европских институција. На крају, анализирани су циљеви немачке спољне политике и да ли се проширења Европске уније на ЦИЕ и ЈИЕ налази међу немачким приоритетима.

Немачка и политика проширења Европске уније

У овом поглављу су презентовани ставови Немачке о проширењу ЕУ из 2004/2007. Анализом ставова главних политичких актера се дошло до закључака о карактеру и мотивима немачког деловања. Указано је на релевантне налазе академске јавности, које су категорисани у политичке, економске и безбедносне групе аргументација. Предочени су политички, геополитички, економски и безбедносни фактори који су утицали на Немачку да усмери своје деловање и преко политике проширења реализује своје интересе. Полазећи од нормативних и интересних мотива који утичу на понашање, испитан је карактер односа Немачке и политике проширења ЕУ. Такође, елаборирано је питање нормативне реторике и противречности које носи.

Затим, истраживање је обухватило питање степена утицаја Немачке на политику проширења. Поред релевантних потврда у стручној литератури о одлучујућем утицају Немачке на политику проширења, спроведена је анкета чији је циљ био да испита мишљење академских и научних истраживача из области друштвено-политичких наука из релевантних европских установа, као додатну потврду претпоставки о суштинском утицају, што је потврђено резултатима анкете који су на одговарајући начин и графички илустровани.

Закључено је да Немачка, после уједињења и светске економске кризе, има одлучујући утицај на политику проширења ЕУ, а посебно на њено проширење на Источну и Југоисточну Европу, која се спроводи у складу са њеним националним интересима. Такође, дошло се до закључка да и уколико постоје релевантни политичко-економски актери који протежирају одређено решење на унутрашњој сцени, а да при том у датој ситуацији постоје слаби изгледи да дође до заједничког договора на европском нивоу, Немачка ће наступити једнострано - демонстрирајући тако своју моћ и да ће је друге државе пратити у томе.

Нови талас проширења

Полазећи од претходно потврђене тезе да је Немачка имала одлучујући утицај на проширење Уније на државе ЦИЕ и да су њени ставови били базирани на националним интересима, у овом поглављу се уз помоћ студије случаја проширења Уније на две државе ЈИЕ, Србије и Хрватске, емпиријски испитују изведене тврдње. Циљ поглавља је да се дође до закључка каква ће бити политика Немачке према даљем проширењу Уније на ЈИЕ. На почетку је направљен осврт на дате околности и приликом поређења са проширењем на ЦИЕ констатовано да су дефинисана два нова услова за државе ЈИЕ у односу на кандидате из ЦИЕ - пуна сарадња са *ИСТУ* и регионално помирење. Компоративном анализом предочени су ток приступања, ставови ЕУ у погледу приступања, затим ставови Немачке и ефекти на понашање Србије и Хрватске у току приступања ЕУ.

У закључцима је истакнуто да проширење у много мањој мери зависи од заједничке одлуке засноване на критеријумима ЕУ, а много већој мери од политичког става чланица, односно политички и економски најснажније - Немачке. Такође, закључено је да афирмативан став чланица претходи позитивној одлуци организације, што се објашњава начином на који је тренутно уређен постојећи систем ЕУ у погледу политике проширења.

Закључак

У закључним разматрањима је направљен осврт на то који су мотиви стајали иза залагања Немачке после уједињења да се ЕУ прошири - интересни или вредносни, уз оцену да ни један не треба одбацити. Указано је на разлику између две врсте држава које су се прикључиле ЕУ у вредносно-идеолошком смислу - идеолошки блиске и ауторитарно-тоталитарне државе, а затим и на ефекте и изазове проширења на обе групе држава. Затим је повучена паралела са америчком интервенцијом у Европи после

Другог светског рата, уз закључак да се ради о истој матрици ширења контроле и утицаја, како у домену политике, безбедности и економије, тако и у идеолошко-вредносном погледу, као и да су се мењали протагонисти процеса проширења у зависности од улоге у уделу моћи. У закључку је указано и на глобализацију као катализатор промена, обострану користи од проширења (запада и истока Европе) и карактер интеракције између Немачке и ЕУ.

Разматра се и дилема да ли се одлука о чланству доноси на основу испуњености пројектованих нормативних критеријума или на основу одлуке најмоћнијих или најмоћније чланице те заједнице, уз оцену да кључну улогу имају национални интереси доминантног актера у региону. Такође, тврди се да се Немачка понаша са позиције моћи и да настоји да привредну моћ конвертује у политичку моћ. С тим у вези, поставља се питање да ли је оправдано, па и морално, оспоравати једној чланици право да одлучујуће утиче на политике Уније уколико поседује такве капацитете? Сматра се да не.

На крају, изнета је оцена да је интерес Немачке за проширење на преостали део Балкана даља максимализација моћи – политичка, економска, безбедносна, културолошка и др. Закључено је да коначно заокруживање европског простора треба да послужи за прелазак на следећу фазу развоја ЕУ, а то је стварање политичког и безбедносног релевантног међународног актера, уз нужну даљу консолидацију заједнице или чак изградње вишег облика политичког удруживања и већег степена војног осамостаљивања те заједнице. Оцењено је да ће се Немачка налазити у центру тих збивања као најодговорнија држава, иницијатор даљих процеса и коначни одлучилац, при чему ће Европска унија бити њено средство.

4. Хипотетички оквир истражовања

Основна претпоставка, *генерална хипотеза*, коју је кандидат тестирао гласи: Немачка, после уједињења, има одлучујући утицај на политику проширења Европске уније, а посебно на њено проширење на Источну и Југоисточну Европу, које се спроводи у складу са њеним националним интересима.

Прва општа хипотеза је заснована на ставу да је уједињење Немачке 1990. године утицало на јачање улоге Немачке у Европској унији, која посебно долази до изражаја у кризним ситуацијама и важним питањима. У даљем проширењу Европске уније став Немачке ће бити од кључног значаја, јер се тај процес збива у тренутку када је Унија оптерећена ефектима светске економске кризе.

Прва посебна хипотеза гласи: Због значаја за Европску унију и њено „територијално заокружење“, највећа одговорност и коначна одлука о проширењу на Југоисточну Европу биће на Немачкој као најснажнијој држави Европске уније.

Друга општа хипотеза је заснована на ставу да су се државе удружиле у Европску унију у намери да заштите и реализују своје интересе у највећој могућој мери и да политика проширења као једна од политика Европске уније представља механизам/средство за реализацију интереса чланица Европске уније. Немачка ће настојати да спроводе своје интересе кроз институције Европске уније, посебно у области политике проширења ЕУ.

Друга посебна хипотеза гласи: постоји могућност да Немачка делимично прилагоди своју приступ у реализацији националних интереса по питању проширења због ефеката сарадње, међузависности, узајамног утицаја и социјализације са другим чланицама у Европској унији.

Индикатори - Мерење утицаја немачке националне политике на политику проширења ЕУ

Кандидат сматра да је потребно утврдити јасне критеријуме како би се измерио утицај који поједина чланица, у кокретном случају Немачка, може да оствари на заједничку политику проширења Европске уније. Стога анализира ток и динамику интеграције појединих држава кандидата, у овом случају Хрватске и Србије, а затим и ставове и наступе званичника Европске уније и Немачке по питању кључних тема. Најрелевантније ставове сврстава и упоређује - са једне стране европску политику базирану на заједнички прописаним критеријумима, нормама и вредностима, а са друге стране немачке ставове који могу да укажу на конкретне интересе. Сва евентуална одступања ће помоћи да се диференцирају интереси Немачке у односу на прокламовану европску политику. Уколико се утврди да су ставови Немачке другачији у односу на заједничку политику, може се закључити да та земља активно делује на реализацији независних националних интереса.

Хронолошки су праћене изјаве и активности званичника Европске уније и Немачке, како би се уочило да ли су наступи званичника доследни или временом долази до промене. Уколико налази буду указали на одступање у доследности неке од страна моћи ће се квалитативном анализом утврдити у ком правцу су се токови променили, у смеру «европеизације» немачких ставова или «германизације» европске политике.

Када се говори о немачком утицају на европску политику, треба имати у виду чињеницу да је Немачка као чланица ЕУ директно укључена у све аспекте креирања свих европских политика кроз процес доношења одлука. Предмет овог истраживања је питање да ли Немачка као најјача сила у Европској унији користи свој доминантан положај и путем свог утицаја на одлучујућ начин и независно делује приликом доношења одлука у Унији и тиме релативизује или чак негира критеријуме, норме и вредности политике проширења ЕУ како би постигла националне интересе.

Важан индикатор је и условљавање државе у процесу интеграција, јер услове намеће актер који располаже респективним утицајем. Условљавање је могуће евидентирати на основу посебно заоштрених захтева и ефеката на деловање кандидата. У том поступку, потребно је утврдити од кога долази условљавање. Даље, какав је квалитет услова,

односно да ли су везани за опште, формалне критеријуме или за специфичне захтеве који нису у непосредној вези са општим условима приступања. На крају, да ли испуњавање услова доводи до убрзање процеса или обрнуто, да ли неиспуњавање услова доводи до успоравање процеса интеграција. Неопходно је утврдити постојање узрочно-последичне везе између изнетих захтева и активности кандидата. Одговор на ова питања сматра се важним у трагању за извором одлучујућег утицаја на одређен процес.

5. Очекивани резултати и научни допринос

Кандидат је током истраживања настојао да потврди своју полазну претпоставку о одлучујућем утицају најмоћније државе Европске уније, Немачке, на политику проширења ЕУ. Резултати указују на везу између јачања данас највеће државе у Унији и њеног утицаја у овој организацији, као и на начин на који се користи чланство у Европској унији за реализацију националних интереса, у овом случају проширења утицаја на Источну и Југоисточну Европу. Тако се на нов начин сагледава и схвата улога Европске уније и њених политика и идентификују кључни актери и процеси. Овим је кандидат допинео продубљивању знања у овој области истраживања. Такође, стечена знања о карактеру и начину деловања држава чланица у политици проширења Европске Уније допринела су ширењу знања о наступима чланица у другим областима политика ЕУ.

Предмет истраживања спада у групу релативно скорашњих појава, па је стога и недовољно истражен. Број публикација на ову тему је недовољан, као и оних које се баве политиком проширења Европске уније, посебно имајући у виду актуелне процесе у нашој земљи. Аутори су се углавном бавили процесом придруживања, њеним етапама, правном регулативом и институционалним оквирима, без дубљег политиколошког задирања у позадину процеса, посебних аспеката и мерење утицаја главних актера и њихових односа. Овај рад доприноси бољем разумевању самог предмета истраживања, као и продубљивању и проширивању сазнања о овој појави.

Приоритет Србије и целог региона је интеграција у Европску унију, а перспективу учлањења су потврдили органи Европске уније. Оправданост истраживања је већа тим пре што је евидентно да поред званичне политике и формалних услова ЕУ постоје „измештени“ центри стварне политичке моћи са значајним, чак и одлучујучим, степеном утицаја на будућност кандидата за чланство Европску унију, али и развоја Уније у целини. Стога је научно истраживање утицаја најмоћније државе у Унији на политику проширења и односа њиховог међусобног условљавања важно, посебно имајући у виду ефекте на процес придруживања наше земље и других балканских земаља Европској унији. Ово истраживање потврдило је поменуте захтеве.

Истраживање ове области било је друштвено оправдано и посебно актуелно због условљавања наше државе управо од стране Немачке које усмерава и политику

саме Уније и име конкретне последице по процес европских интеграција и по будуће односе Србије и Европске уније.

6. Закључак Комисије

Предмет ове докторске дисертације изражен насловом „Утицај Немачке на политику проширења Европске уније на Источну и Југоисточну Европу“, представља изазов за теоријско, али пре свега за емпиријско истраживање. Кандидат Мр Владимир Филиповић изразио је овај захтев на начин који не оставља сумњу да је реч о исцрпно обављеном истраживању ове теме и темељном промишљању о научним средствима којима се долази до поузданих и чврстих закључака у погледу њеног садржаја и основних обележја. Ово истраживање залази у домен представљања специфичних облика примењене политике Европске уније, као што је њена политика проширења. У том оквиру, кандидат је испитао не само правни оквир, инструменте и механизме ове политике, него и односе политичке моћи у релацијама између појединих држава чланица ЕУ и њених институција и, што је за његову тему још специфичније, односе моћи између најутицајнијих актера у ЕУ и држава кандидата за чланство. Таквим одабиром и одговарајућим излагањем предмета истраживања, Мр Владимир Филиповић је извео заокружен и зрео политиколошки приступ назначеној теми.

У погледу јасноће излагања резултата истраживања, извесно је да је реч осведоченој спремности кандидата да се упусти у овај научни подухват. Он предочава рад који ће бити од користи за научно објашњење и боље разумевање сложених сплетова једне примењене политике ЕУ која у великој мери детерминише правац, динамику, па и драматику политичке и друштвене стратегије Србије. У том погледу неће изостати специфичан допринос ове докторске дисертације за сагледавање општих друштвене прилике у нашој земљи.

Полазећи од ових оцена докторске дисертације под насловом „Утицај Немачке на политику проширења Европске уније на Источну и Југоисточну Европу“, Комисија предлаже Наставно-научном већу Факултета да прихвати овај извештај и проследи га на даљи поступак.

Београд, 9. мај 2019.

Комисија

Проф. Др Слободан Самарцић, ментор

Ванр, проф. Др Маја Ковачевић

Др Душан Пророковић, научни сарадник

Прилог

Списак селективне литературе

Beichelt, T. “Over-efficiency in German EU policy coordination”, *German Politics* 16: 4, Dec. 2007.

Beichelt, T. *Deutschland und Europa: Die Europäisierung des politischen Systems*, Wiesbaden: VS Verlag, 2009.

Bieber, F. *EU Conditionality in the Western Balkans*, Routledge, 2013.

- Blockman, S. and Prechal S. (eds.), *Reconciling the Deepening and Widening of the European Union*, The Hague: TMC Asser Press, 2007.
- Bulmer, S. ‘Germany: from launching the EU constitutional debate to salvaging a treaty’, in Maurizio Carbone, ed., *National politics and European integration: from the Constitution to the Lisbon Treaty*, Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar, 2010.
- Bulmer, S, Charlie, J. and Peterson, E. W. *Germany’s European diplomacy: shaping the regional milieu*, Manchester: Manchester University Press, 2000.
- Bulmer, S, Maurer, A. and Paterson, E. W. “The European policy-making machinery in the Berlin republic: hindrance or hand-maiden?”, *German Politics* 10: 1, 2001.
- Blumer, S. and Peterson, E. W. “Germany and the European Union: from ‘tamed power’ to normalized power?”, *International Affairs*, Vol. 86, No. 5, 2010.
- Bulmer, S. and Peterson, E. W. “Germany in the European Union: Gentle giant or emergent leader?”, *International Affairs*, Vol. 72, No. I, 1996.
- Clemens, C. and Paterson E. W. (eds), *The Kohl chancellorship*, London: Frank Cass, 1998.
- Cole, A. *Franco–German Relations*, Harlow: Longman, 2001.
- Derlien, H. U. “Germany”, in Hussein Kassim, B. Guy Peters and Vincent Wright, eds, *The national coordination of EU Policy: the domestic level*, Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Deubner, C. “Frankreich in der Osterweiterung der EU, 1989 bis 1997”, *Politische Studien*, Vol. 50, No. 1, 1999.
- Freudenstein, R. “Poland, Germany and the EU”, *International Affairs*, Vol. 74, No. 1, 1998;
- Фуше, М. „Европска република“, Стубови културе, Београд, 2000.
- Гајић, Д. *Источно проширење Европске уније и положај Србије и Црне Горе*, Г 17 Институт, Београд, 2005.
- Garton Ash, T. *In Europe’s Name: Germany and the Divided Continent*, London: Vintage, 1994.
- Garton Ash, T. “Germany’s Choice”, *Foreign Affairs*, Volume 73, No. 4, July/August 1994;
- Гартон Еш, Т. “Слободни свет”, Самиздат, Београд, 2006.
- Гоци, С. “Европска влада”, БМГ, Београд, 2003.
- Goetz, K. “Integration Policy in a Europeanized State: Germany and the Intergovernmental Conference”, *Journal of European Public Policy*, Vol. 3, No. 1, 1996.
- Gordon, P. “Berlin’s Difficulties: The Normalization of German Foreign Policy”. *Orbis*, Vol. 38, No. 2, 1994.

- Green, S. and Paterson, W. E. (eds), *Governance in contemporary Germany*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Grünhage, J. *Entscheidungsprozesse in der Europapolitik Deutschlands*, Baden-Baden: Nomos, 2007.
- Gunther, H. (ed.), *Germany's EU policy on asylum and defence: de-Europeanization by default?*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
- Hanrieder, W. *Deutschland, Europa, Amerika: Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland 1949–1994* (2nd edn), Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1995.
- Harnisch, S. *Internationale Politik und Verfassung. Die Domestizierung der deutschen Sicherheits- und Europapolitik*, Baden-Baden: Nomos, 2006.
- Harnisch, S. and Maull, H. (eds) *Germany as a Civilian Power*, Manchester: Manchester University Press, 2001.
- Harnisch, S. and Schieder, S. 'Germany's new European policy: weaker, leaner, meaner', in Maull, H. (ed.), *Germany's uncertain power: foreign policy of the Berlin republic*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006.
- Harnisch, S. and Wolf R. 'Germany: the continuity of change', in Emil Kirchner and James Sperling, (eds), *National security cultures: patterns of global governance*, London: Routledge, 2010.
- Hellmann, G. "Nationale Normalität als Zukunft. Zur Aussenpolitik der Berliner Republik", *Blätter für Deutsche und Internationale Politik* 44: 7, 1999.
- Hoffmann, A. and Knowles, V. "Germany and the Reshaping of Europe. Identifying Interests – The Role of Discourse Analysis". *One Europe or Several. Birmingham Discussion Papers*, No. ESRC-IGS 99/9. 1999.
- Hüttmann, G. M. "Die Koordination der deutschen Europapolitik", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, no. 10, 2007.
- Hüttmann, M. G. "Wie europafähig ist der deutsche Föderalismus?", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, nos 13–14, 2005.
- Hyde-Price, A. *Germany and European Order: Enlarging Nato and the European Union*, Manchester: Manchester University Press, 2000.
- Hyde-Price, A. "Germany and the Kosovo War: Still a Civilian Power?", *German Politics*, Vol. 10, No. 1, 2001.
- Hyde-Price, A. and Jeffery, C. "Germany in the European Union: Constructing Normality", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 39, No. 4, November 2001.

Hyde-Price, A. and Jeffery C. 'Germany in the European Union: constructing normality', *Journal of Common Market Studies* 39: 4, Nov. 2001.

Jeffery, C. (ed.) *Recasting German Federalism. The Legacies of Unification*, London: Pinter, 1999.

Jeffery C. and Padgett, S. (eds), *Rethinking Germany and Europe: democracy and diplomacy in a semi-sovereign state*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Jeffery, C. and Paterson, E. W. "Germany's Power in Europe". *One Europe or Several. Birmingham Discussion Papers*, No. ESRC-IGS2000/10, 2000.

Jeffery, C. and Paterson, E. W. 'Germany and European integration: a shifting of tectonic plates', *West European Politics* 26: 4, 2003.

Janning, J. "A German Europe – a European Germany? On the debate over Germany's foreign policy", *International Affairs*, Vol. 72, No. I, 1996.

Jarausch, H. K. and Welsh A. H. (eds), *One Germany in Europe, 1989-2009*, Volume 10, German History in Documents and Images, 2013.

Kahanec, M, Zaiceva, A. and Zimmermann F. K. "Lessons from Migration after EU Enlargement", Discussion Paper No. 4230, The Institute for the Study of Labor (IZA) in Bonn, June 2009.

Katzenstein, P. (ed.), *Tamed power: Germany in Europe* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1997).

Keјган, P. *О рају и моћи*, Чаробна књига, Београд, 2003.

Keuschnigg, C, Keuschnigg, M. and Kohler W. *Eastern Enlargement to the EU: Economic Costs and Benefits for the EU Present Member States? Germany*, Final Report on Study XIX/B1/9801, University of Saarland and CEPR, 1999.

Кнежевић-Предић, В. *Оглед о суверености: сувереност и Европска унија*, Институт за политичке студије, Београд, 2001.

Kohl, W. and Basevi G. (eds), *West Germany: a European and global power*, Lexington, MA: Lexington Books, 1980.

Лакер, В. "Историја Европе", Клио, Београд, 1999.

Мајер, Т. *Идентитет Европе*, Албатрос плус, Београд, 2009.

Markovits, A. and Reich, S. *Das Deutsche Dilemma: Die Berliner Republik zwischen Macht und Machtverzicht*, Berlin: Alexander Fest Verlag, 1998.

Mauß, H. "Zivilmacht Deutschlands. Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Aussenpolitik". In Senghaas, D. (ed.) *Frieden Machen*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1997.

Marsh, D. *The euro: the politics of the new global currency*, New Haven, CT: Yale University Press, 2009.

McKenzie, M. "Competing Conceptions of Normality in the Post-cold war Era: Germany, Europe and Foreign Policy Change", *German Politics and Society*, Vol. 14, No. 2, 1996.

Милинковић, Б, Теокаревић, Ј. "Безбедност Европе и ширење НАТО-а", Институт за европске студије, Београд, 1998.

Мишчевић, Т. *Придруживање Европској унији*, Београд, 2005.

Нај С. Џ. "Како разумевати међународне сукобе", *Стубови културе*, Београд, 2006.

Paterson, E. W. "Does Germany still have a European vocation?", *German Politics* 19: 1, March 2010.

Pedersen, T. *Germany, France and the Integration of Europe. A Realist Interpretation*, London: Pinter, 1998.

Поповић, А. (ур.), *Европа са душом: Говори који су одредили савремену Европу*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2009.

Pradetto, A. "Zurück zu den Interessen: Das Strategische Konzept der Nato und die Lehren des Krieges". *Blätter für Deutsche und Internationale Politik*, Vol. 44, No. 7, 1999.

Preuß, U. "Zwischen Legalität und Gerechtigkeit: Der Kosovo-Krieg, das Volkerrecht und die Moral". *Blätter für Deutsche und Internationale Politik*, Vol. 44, No. 7, 1999.

Rittberger, V. (ed.) *German Foreign Policy since Unification. An Analysis of Foreign Policy Continuity and Change*, Manchester: Manchester University Press, 2001.

Самарцић, С. *Европска унија као модел наднационалне заједнице*, Институт за европске студије, Београд, 1998.

Самарцић, С. *Европска унија- систем у кризи*, Издавачка књижарница З. Стојанивћа, Нови Сад, 2016.

Samardžić, S. Putevi evropske politike – Ujedinjenje Nmačke i raspad Jugoslavije u evropskom kontekstu, u Samardžić S. *Prinudna zajednica i demokratija*, Akademija nona i IES, Beograd, 1994, str. 147-171

Schmidt, V. *Democracy in Europe: the EU and national politics*, Oxford: Oxford University Press, 2006.

Schneider, H, Jopp, M. und Schmalz, U. (eds), *Eine neue deutsche Europapolitik? Rahmenbedingungen—Problemfelder—Optionen*, Bonn: Europa Union, 2001.

Schröder, G. "New Foundations for European Integration", Speech at The Hague – 19 January 1999 at the 10th Annual Dinner of the Foundation for the Preservation of Nieuwspoor.

Schwarz, H-P. *Die Zentralmacht Europas: Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, Berlin: Siedler Verlag, 1994).

Сиђански, Д. “Федералистичка будућност Европе“, Просвета, Београд, 1996.

Streeck, W. “Endgame? The fiscal crisis of the German state”, in A. Miskimmon, W. Paterson and J. Sloan, (eds), *Germany’s gathering crisis: the 2005 federal election and the grand coalition*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.

Sturm, R. and Pehle, H. *Das neue deutsche Regierungssystem. Die Europäisierung von Institutionen, Entscheidungsprozessen und Politikfeldern in der Bundesrepublik Deutschland*, 2nd edn, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005.

Суђу, Ж-А, “Неизвесан савез – Историја Европске заједнице“, Клио, Београд, 2001.

Tondra, B. and Christiansen, T. (eds), *Rethinking European Union Foreign Policy*, Manchester University Press, Manchester, 2004.

Tewes, H. “Between Deepening and Widening: Role Conflict in Germany’s Enlargement Policy”, *West European Politics*, Vol. 21, No. 2, 1998.

Вајлер, Џ. “Устав Европе“, Филип Вишњић, Београд, 2002.

Милер, Ј. В. Уставни патриотизам: облик политичке лојалности у националним државама и Европској унији?, *Реч*, стр. 83-95, Београд, 2008.

Wallace, H. ‘Exercising power and influence in the European Union: the roles of member states’, in Simon Bulmer and Christian Lequesne, eds, *The member states of the European Union*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

Wallace, H. and Wallace, W. (eds) *Policy-making in the European Union*, Oxford, Oxford University Press, 1996.